

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07 MAYIS 2017

CİLT 1

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)

978-605-4697-07-6 (1.c)

Aralık 2017, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

BİR HANEFİ FAKİHİ OLARAK İMAM MATÜRÎDÎ

İsmail BİLGİLİ¹

Özet

Ebu Mansur el-Mâtürîdî (333/944), Ehli Sünnet kelimcilerinin Maveraünnehir bölgesi reisidir. İmam Azam Ebu Hanife'nin başta *el-fikhu'l-ekber* olmak üzere eserlerindeki İslam akidesine ait görüşlerini müdellel hale getirerek sistemleştirmiştir. İslam inanç ve akidesine ilmi bir hüviyet kazandırması sebebiyle Mâtürîdî'nin kelam ilmine dair görüşlerine kendi ismiyle Mâtürîdî mezhebi denilmiştir. Hanefi mezhebi mensuplarının kahir ekseriyeti İmam Mâtürîdî'nin akaide dair görüşlerine tabi olduğu için Mâtürîdî, Ebu Hanife'nin görüşleri çerçevesinde oluşan Hanefi mezhebinin de kelimcisi kabul edilmiştir.

İmam Mâtürîdî, İslam dünyasını etkileyen Ehli Sünnete aykırı inanç ve görüşlerin iptaline yönelik çalışmaları ve kelam ilmine yaptığı katkıları sebebiyle daha çok kelimci olarak bilirse de o, aynı zamanda bir Hanefi fakihidir. Mâtürîdî'nin, Ebu Bekir el-Cüzcânî (285/898), Ebu Nasr el-İyazî (260/874) ve birçok Hanefi fakihinden Hanefi fikhı alması ve Ebu Muhammed Abdulkerim el-Pezdevî (390/1000), Ebu'l-Hasan er-Rüstüfeğnî (veya er-Rüstügnî) (345/956) gibi birçok öğrencisine Hanefi fikhı öğretmesi, Hanefi mezhebi fakihlerinden olduğunu ispat etmektedir. Mâtürîdî'nin aynı zamanda Hanefi fakihlerin Semerkant bölgesi ilmi silsilede yer alması, önemli bir Hanefi fakih olduğunu da göstermektedir.

İmam Mâtürîdî, Hanefi fikh geleneğinin önemli bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Mâtürîdî, Hanefi fikhının hem usul hem de furu sahasında eserler yazmıştır. Mâtürîdî'nin *Meâhizü's-Şerâi' fi Usûli'l-Fikh* ile *Kitâbu'l-Cedel fi Usûli'l-Fikh* eserleri zamanımıza kadar bir bütün olarak ulaştığı tespit edilemedi ise de Hanefi fakihlerden Ebu'l-Mu'in en-Neseî (ö. 508/1115), Alaeddin es-Semerkandî (ö. 539/1144) ve Abdülaziz el-Buharî (ö. 730/1330) gibi pek çok âlimin bu eserlerden iktibaslarda bulunması eserlerin varlığını ispat ettiği gibi bunların Hanefi fikh usulündeki yerini de belirlemektedir.

Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eseri, özellikle ahkâm ayetlerinin tefsiri açısından incelendiğinde, fikhî hükümlere Hanefi mezhebi usulü dairesinde ulaştığı tespit edilecektir. Hanefi âlimlerden Alâuddin es-Semerkandî, Mâtürîdî'nin tefsirini *Şerhu Te'vilâtü'l-Kur'an* ismiyle şerh ederek hakkında fikhın usul ve furuu konularında Ebu Hanife ve ashabının benimsediği mezhebin Kur'an'a uygunluğunu beyan eden muazzam bir kitap olduğu kanaatini serdetmiştir.

Tebliğimde İmam Mâtürîdî'nin aynı zamanda bir Hanefi fakih olduğunu yukarıdaki özet bilgileri biraz daha açarak, onun eserlerinden yapılan atıflara ve özellikle de *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ından konuyla ilgili bazı örnek hükümlere yer vererek izah etmeye çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: İmam Matürîdî, Hanefi Hukukçusu, Hanefi Fikhı, Ebu Hanife,

Abstract

Imâm al-Mâturîdî as a Hanefî Lawyer

al-Mâturîdî was the head of the Sunnis in the Transoxiana region. He systematized views of Abû Hanîfa, in particular, in his work *al-Fiqhu'l-akbar* on Islamic belief system. al-Mâturîdî was accepted as the theologian of the Hanafî, which was formed on the basis of the views of Abû Hanîfa.

Although al-Mâturîdî is known more as a theologian with the contributions he made to theology, he is also a Hanafî jurist. It is proved that al-Mâturîdî was one of the Hanafî sect scholars his works in Hanafî jurisprudence.

¹ Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
Tel: 0 506 234 68 96 e-mail: bilgiliismail@hotmail.com

İmâm al-Mâtürîdî is considered to be an important representative of the Hanafî tradition. al-Mâtürîdî has written works on both the methodology and the fiqh of the Hanafî jurisprudence. The fact that some of the Hanafî scholars are quoted in their works also indicates the place of İmâm al-Mâtürîdî in Hanafî fiqh way. When al-Mâtürîdî's commentary on the Koran is examined, it will also be seen that the Qur'anic covenants reached Hanafî sectarian order.

Keywords: İmâm al-Mâtürîdî, Hanafî Lawyer/Jurist, Hanafî Fiqh, Abû Hanîfa

BİR HANEFİ FAKİHİ İMAM MATÜRİDÎ

A) İmam Matürîdî'nin Hayatı

Ehlisünnet itikat ekollerinden Mâtürîdîyye mezhebinin kurucusu mütekellim, müfessir ve fakih Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî es-Semerkandî, Özbekistan'ın Semerkand şehri içinde yer alan Matürîd köyünde -tahminen- 230/844 yılında dünyaya geldi.²

Matürîdî'nin Arap değil de Türk asıllı olması güçlü bir ihtimaldir.³ Maturîdî'nin eserlerindeki birçok cümlenin kuruluşuna, bilhassa bazı fiillerin bağlaçlarına bakıldığında Arapça gramere aykırılığı yanında Türkçe gramere uygunluğu görülmektedir. Gerek dil ve üslup özellikleri gerekse yaşadığı Semerkant ve çevresinin Türklerin çoğunlukta bulunduğu bir bölge olması göz önüne alındığında Matürîdî'nin Türk asıllı olduğunu söylemek gerekir. Onun eserlerinde Farsça'dan türetilmiş bazı kelimelerin bulunması ve kaynaklarda günlük hayatında Farsça'yı kullandığını gösteren bazı rivayetlerin yer alması ise Fars asıllı olmasından değil Türkler'in hâkim bulunduğu Maverâünnehir'in köy ve kasabalarında Türkçe'nin, şehirler ve ilim çevrelerinde ise Farsça'nın yaygınlığıyla ilişkili olmalıdır.⁴

Matürîdî, *Te'vîlât*'ında künyelerin anlamları üzerinde açıklama yaparken Mansur künyesinin oğul evladı olmayan kişiye oğul olur ümidiyle verildiğini kaydeder. Örnek olarak bu künyenin seçimi bir rastlantı değilse kendisinin oğul evladı olmadığını bir işareti sayılabilir. Matürîdî'nin nesli kızının çocuklarından devam etmiştir. Erkek evladı tarafından devam etseydi isimleri mutlaka kaynaklara geçerdi.⁵

Fikri serbestliğin bulunduğu, fikri tartışmaların bir zenginlik oluşturacak şekilde yapıldığı, adaletli, özgürlükçü ve hoş görülü bir ortamda yetişen Matürîdî,⁶ 333/944 tarihinde Semerkand'ta vefat ederek Semerkant'ın ünlü Çâkerdîze Mezarlığı'na defnedildi. Arkadaşı ve öğrencisi Hâkim es-Semerkandî mezar taşına şu anlamda bir ibare yazdırttı: “Burası bütün hayatını ilme adayan, gücünü ilmin yaygınlaşması ve öğretilmesi yolunda tüketen, din yolundaki eserleri övgüyle anılan ve ömrünün meyvelerini devşiren kişinin mezarıdır.” Mâtürîdî'nin şimdi Semerkant'ın Siyab merkez ilçesinin İkinci Şark mahallesi Gucdüvan sokağında yer alan mezarının bulunduğu alana 2000 yılında tamamlanan yeni bir türbe ve etrafına da bir külliye inşa edilmiştir.⁷

Mâtürîdî'nin hayatı, eserleri, görüşleri, öğrencileri ve çağdaşları hakkında bilgi verdiği bilinen en eski kaynak Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebsıratü'l-edille*'sidir. Sonraki eserler Mâtürîdî'den özetle bahsetmekte ve bilinenlere yeni bir şey katmamaktadır. Daha sonra

² Ahmet Ak, *Matürîdî Kaynaklarda Matürîdî ve Matürîdîlik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, 28. Doğum tarihi hakkında yapılan değerlendirmeler için bkz: Sıddık Korkmaz, “İmam Ebû Mansur el-Matürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2001, c. 4, sy. 10, s. 89-119, 94-95.

³ Ak, *Matürîdîlik*, 29.

⁴ Şükrü Özen, Bekir Topaloğlu “Mâtürîdî”, *DİA*, 2003, c. XXVIII, s. 146-151, 146.

⁵ Şükrü Özen, *Ebu Mansur el- Matürîdî'nin Fıkıh Usulünü Yeniden İnşası*, İstanbul 2001, 9-10.

⁶ Sıddık Korkmaz, “İmam Ebû Mansur el-Matürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2001, c. 4, sy. 10, s. 89-119, 93.

⁷ Hakkında bilgi için bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, 220-221; Korkmaz, “Matürîdî'nin Hayatı ve Eserleri”, 89-119; Özen, *Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulü*, 5-108; Şükrü Özen-Bekir Topaloğlu, “Matürîdî”, *DİA*, XXVIII, 146-165; Ak, *Matürîdîlik*, 28-31.

Kureşi ile birlikte Hanefi tabakat kitaplarında Mâtürîdî'nin biyografisi mutlaka zikredile gelmiştir.⁸

B) Matürîdîliğin Oluşum Süreci ve Hanefilikle İlişkisi

İmam Mâtürîdî ve onun öncülüğünde oluşan ehli sünnet ekollerinden Mâtürîdîliğin fikri alt yapısı İmamı Azam Ebu Hanife'ye dayanır. Zira İmam Mâtürîdî, Hanefi düşünce sistemi içinde yetişen bir âlimdir. İlim tahsil ettiği hocaları da Hanefi çizgisinden gelmektedir. Hanefi düşünce sistemi, ilk dönemlerde sadece fıkha dair görüşleriyle değil aynı zamanda itikadi görüşleriyle de bilinen bir ehli sünnet mezhebidir. İmam Mâtürîdî, Ebu Hanife'nin fikirlerini geliştirerek köklü bir kelim ekolünün oluşmasını sağlamıştır.⁹

Türkistan bölge halkı, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlaki değerlerini Ebu Hanife'nin yanında eğitim görmüş İslam âlimlerinden öğrendiler. Türklerin Müslüman olmasında birinci derecede İslam'ın evrensel ilkeleri etkili olmuşsa da bu dinin toplumsal hayatta yer edinmesi, büyük ölçüde Ebu Hanife'nin özgürlükçü ve hoşgörülü İslam anlayışı sayesinde gerçekleşmiştir. Ebu Hanife, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini kendine has üslubuyla ifade etmiştir.¹⁰

İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı Maverâünnehir, Horasan ve Semerkant bölgelerinden pek çok öğrenci, vaktiyle ilim tahsil etmek amacıyla Bağdat'a giderek fıkıh ve akaid konularını Ebu Hanife ve onun öğrencilerinden öğrendiler. Bağdat'ta tahsilini tamamlayan öğrenciler bölgelerine dönerek İmamı Azam'ın fıkıh ve akaid dair görüşlerini yaymaya başladılar. Ayrıca İmamı Azam'ın öğrencilerinin bu bölgelerde kadılık görevinde bulunmaları ve açtıkları medreselerde eğitim faaliyetlerini sürdürmeleri, fikhî ve itikadî boyutunu birlikte barındıran Hanefi düşünce sisteminin bölgede yerleşmesine zemin hazırladı.¹¹ Hanefi düşünce sisteminin getirdiği özgürlükçü İslam düşüncesi,¹² neticede Hanefiliğin Batı Türkistan bölgesinde fikhî-itikadî bir ekol olarak yayılmasını sağladı. Mâtürîdî de fikhî ve itikadî görüşleriyle bölgeye yerleşen Hanefi düşünce yapısının Semerkant'ta gelişip kökleşmesine ve sonuçta sistemleşmesine büyük katkıda bulundu.

Semerkand bölgesi Hanefiliğin büyük temsilcilerinden biri Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir.¹³ Mâtürîdî'nin, Semerkand'ta Ebu Hanife çizgisinde eğitim veren "Dârü'l-Cüzcâniye" adında büyük bir medresede eğitim gördüğü bilinmektedir. Fakat tahsilini devam ettirmek amacıyla Semerkand dışına çıkıp çıkmadığı kesin olarak bilinmemektedir.¹⁴

Mâtürîdî, İslam'ın ve Hanefiliğin Türkler arasında yayılmasında önemli görev yapmış ve bu etkisi zaman içinde artarak devam etmiştir. Mu'tezile kelamcılarının Mâtürîdî'nin Ehli sünnet mezhebine verdiği güçlü desteğe karşı duydukları şiddetli öfke sebebiyle akaid ve usulde Ebu Hanife'nin yolunu izleyen Ehli sünnet mensuplarına Mâtürîdîyye lakabını taktıkları aktarılmaktadır.¹⁵

Hanefiler başlangıçtan itibaren Mâtürîdîliğin genel kabul görmesine kadar homojen bir kelimî duruş gerçekleştirmemişlerdir. Bir kısmı, Mutezile çevrelerine yakın dururken bir kısmı Ehli Hadise yakınlaşmıştır. Hanefilerin Mutezile etkisinden kurtulmasında Semerkant uleması hareketinin özellikle de Mâtürîdî'nin önemli bir yeri vardır.¹⁶

⁸ Özen, Topaloğlu, "Mâtürîdî", 147.

⁹ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslam Tasavvuru*, İSAM, Ağustos 2011, 125. Geniş bilgi için bkz., Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, Ankara 2003, 119-146; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul 2008, 119, 169.

¹⁰ Kutlu, *Türkler*, 91, 93.

¹¹ Maksut Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilafet/İmâmet) Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, 98-99.

¹² Kutlu, *Türkler*, 96.

¹³ Şimşek, *Hanefilik*, 47.

¹⁴ Ak, *Matürîdîlik*, 37.

¹⁵ Özen, Topaloğlu, "Mâtürîdî", 149.

¹⁶ Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, 26-27.

Orta Asya, İnan (15. yüzyıla kadar), Irak, Hint Alt kıtası, Anadolu ve Balkanları içine alan geniş coğrafyada hâkim olan Hanefî fıkıh mezhebi mensupları genellikle kendilerini 7/13. asırdan itibaren gittikçe artan bir vurguda Mâtürîdî olarak tanımladılar. Son yıllarda yapılan çalışmalar Hanefî mezhebi mensuplarının uzun bir arayıştan sonra Mâtürîdîlikte karar kıldıklarını göstermektedir.¹⁷

C) İmam Mâtürîdî'nin İlim Aldığı Hocaları

Mâtürîdî'nin hocalarının temsil ettiği ilmi gelenek, temelde Ebu Hanife'ye dayanmaktadır. Mâtürîdî, Ebu Hanifenin talebelerinin talebelerindedir. Mâtürîdî'nin hocaları beş ayrı silsile ile Ebu Hanife'ye ulaşır.¹⁸

Kefevî'ye göre Mâtürîdî, Ebu Nasr el-'İyâzî'den icazet; Ebû Bekir Ahmed el-Cüzcânî'den de fıkıh ilmi aldı. O da Ebû Süleyman el-Cüzcânî'den fıkıh aldı. O da İmam Muhammed'den fıkıh aldı. O da Ebû Hanife'den fıkıh aldı.¹⁹

Ebu Hanife'nin öğrencilerinden Muhammed eş-Şeybani'nin öğrencisi Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin talebesi **Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cüzcânî, Nusayr b. Yahya el-Belhi** ve Nişabur Kadısı **Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Reza el-Cuzcani** gibi hocalardan ilim tahsil etmişse de öğrenimini, henüz yirmi yaşlarında iken hocası **Ebû Bekir Ahmed el-Cüzcânî** ile birlikte ulema reisliğini deruhte eden ve Darü'l-Cüzcaniyye'de ders veren **Ebû Nasr el-İyâzî**'den tamamlamıştır.²⁰

Mâtürîdî'nin, bu hocalarından ilim aldığı üç ayrı yol şu şekildedir.

1. Ebû Mansûr el-**Mâtürîdî** (333/944) → Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (248/862) → İmâm Muhammed (189/805) → Ebû Hanîfe (150/767).

2. Ebû Mansûr el-**Mâtürîdî** (333/944) → Ebû Nasr Ahmed el-'İyâzî (260/874'den sonra); Nusayr b. Yahyâ el-Belhî (268/881); Ebû Bekir el-Cüzcânî (ö. III/IX. yy.) → Ebû Süleyman el-Cüzcânî (200/815'ten sonra) → İmâm Muhammed (189/805) → Ebû Yûsuf (182/798) → Ebû Hanîfe (150/767).

3. Ebû Mansûr el-**Mâtürîdî** (333/944) → Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (248/862); Nusayr b. Yahyâ el-Belhî (268/881); Ebû Mutî' el-Belhî (199/814) ve Ebû Mukâtil Hafs es-Semerkandî (208/823) → Ebû Hanîfe (150/767).²¹

Sonuç olarak Mâtürîdî Hanefî âlimlerinden ilim tahsil eden ve Hanefî düşünce yapısına sahip olan bir âlimdir.

D) İmam Mâtürîdî'nin Öğrencileri

Mâtürîdî'den Ebu Ahmed el-**İyâzî**, Ebu'l-Hasan Ali b. Said er-**Rüstüfeğni** (345/956) ve Ebu Muhammed Abdülkerim b. Musa el-**Pezdevi** (390/1000) gibi alimlerin fıkıh ve kelam tahsil ettikleri bilinmektedir. Geç dönem kaynaklarında yer alan, Ebu'l-Kasım İshak el-Hâkim es-Semerkandî (340/951)'nin Mâtürîdî'nin öğrencisi olduğu iddiası ise doğrulanmamıştır.²² Zira Hâkim es-Semerkandî bazı kaynaklarda Mâtürîdî'nin ders arkadaşı, bazı kaynaklarda ise talebesi olarak gösterilmektedir.²³

Kefevî'ye göre Mâtürîdî'den Ebû'l-Kasım İshak bin Muhammed, eş-Şeyhu'l-İmam Ali bin Sa'îd er-Rüstügnî (Rüstüğfenî), Ebû Muhammed Abdülkerim bin Musa el-Pezdevî, Sadru'l-İslam Ebû'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî fıkıh aldı.²⁴ Mâtürîdî'nin Hanefî fikhında ismi geçen üç talebesinin kısa hayatlarından bahsederek Mâtürîdî'nin Hanefî fakihî vasfına bir başka açıdan değinmiş olalım.

¹⁷ Bedir, *Fıkıh*, 21.

¹⁸ Ak, *Mâtürîdîlik*, 37, 40.

¹⁹ Kefevî, *Ketâib*, 220.

²⁰ Özen, Topaloğlu, "Mâtürîdî", 146.

²¹ Şimşek, *Hanefîlik*, 165, 33 nolu dipnot.

²² Özen, Topaloğlu, "Mâtürîdî", 146; Kutlu, 126.

²³ Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, Nu:3401, v.130a; Ebu'l-Hasenât Muhammed b. Abdulhay el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, Kahire 1324, 195, 220.

²⁴ Kefevî, *Ketâib*, 220.

Ebu'l-Hasan Ali bin Sa'îd er-Rüstüfî (345/956): Mâtürîdî'nin önde gelen talebelerindendir. Mâtürîdî'den İmam Muhammed'in el-Mebcut adlı eserinin tamamını ve el-Câmi'u'l-Kebîr'i zekât bölümüne kadar okumuştur. *İrşâdü'l-Mühtedî, Kitâbu'z-Zevâid ve'l-Fevâid fî Esnâfi'l-Ulûm* ve *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* gibi bir kısmı fıkha ait birçok eseri vardır.²⁵ Hanefî fakihlerinden Rüstüfî'nin *el-Fevâid* adlı eserinde ibadet, muamelat ve ahlaka dair fetvaları bulunmaktadır.²⁶

Abdülkerîm el-Pezdevî (390/1000): Tam adı Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Musa b. İsâ el-Pezdevî'dir. Ebu'l-'Usr el-Pezdevî ve kardeşi Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin dedesinin babasıdır. Nesef'e altı fersah uzaklıktaki Pezde isimli bir yere nisbetle el-Pezdevî nisbesini almıştır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'den fıkıh tahsil etti. İsmâîl b. Abdissâdık kendisinden ders aldı. 390 yılının Ramazan (Ağustos 1000) ayında vefat etti.²⁷ Abdülkerim Pezdevî, Hanefî mezhebi fıkıh silsilesinin Semerkand kolunda yer almaktadır. Bu da kendisinin Hanefî mezhebindeki önemli âlimlerden olduğunu göstermektedir.

Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hâkim es-Semerkandî (342/953): Mâtürîdî'den fıkıh ve kalam okumuştur. Hâkim es-Semerkandî, bazı kaynaklarda Mâtürîdî'nin öğrencisi, bazılarında ise akranı olarak zikredilir. Mâtürîdî'nin onun görüşlerine *Te'vilât*'ında yer vermesi akranı olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Kaynaklarda ismi Mâtürîdî ile birlikte sıkça anılan Hâkim es-Semerkandî'nin tasavvufta ileri seviyede olduğu kabul edilir. Hatta Mâtürîdî'nin onun tasavvufî yönünden istifade etmiştir, denilir. Mâtürîdî ondan bahsederken “Şeyh Ebu'l-Kasım el-Hâkim dedi ki,” diye söz eder. Hâkim es-Semerkandî kalam, fıkıh, tefsir ve tasavvuf alanlarında söz sahibi bir âlimdir. Ehli sünnet akaidine dair *es-Sevâdü'l-Azam* adlı matbu bir eseri vardır.²⁸

E) İmam Mâtürîdî'nin Hanefî Silsilesindeki Yeri

Hanefî mezhebi silsilesinin Irak bölgesi kolunda Bağdat merkezli fikhi faaliyet dikkat çeker. Şam ve Mısır'da görülen Hanefî mezhebi hareketlerinin de Irak bölgesindeki faaliyet ile doğrudan bağlantısı vardır. Ancak V/XI. yüzyıldan itibaren bu fikhî faaliyetler Hanefî mezhebinin ağırlık merkezi Irak'tan Maverâünnehir'e kaymaktadır.²⁹

Maverâünnehir bölgesi mezhebin kurulduğu Irak bölgesine en uzak Hanefî coğrafyası olmasına rağmen, daha ilk dönemde Hanefî fıkıh faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Ebû Hafs el-Kebîr ile başlayan Buhara merkezli kol, yüzyıllar boyu Maverâünnehir bölgesinin en dikkat çeken Hanefî faaliyetini icra etmiştir. İlerleyen yıllarda Semerkand ve Nesef'teki faaliyetler de silsilelerde yerini almıştır.³⁰ Büyük bir Hanefî fakih olan Mâtürîdî'nin de Hanefî mezhebi Semerkand kolu icazetname silsilesinde müstesna bir yeri vardır.³¹

Hanefî fukahâsına yönelik biyografik eseri *Ketâbü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* ile tanınan Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî (990/1582), eserinde Hanefî fıkının gelişiminin izlerini sürmeyi sağlayan ilim tedris silsilelerini kendi döneminden itibaren ele almakta, Hanefî âlimlerin çoğunun biyografilerine yer vermektedir.³² Kefevî'nin eserinin Maverâünnehir bölgesi âlimlerinin tanıtıldığı ketibe/tabakada Mâtürîdî'nin biyografisine de yer verilmekte, Hanefî fıkıh geleneği silsilesinde bulunduğu tescil edilmektedir.

²⁵ Özen, *Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulü*, 15.

²⁶ Ak, *Mâtürîdîlik*, 12.

²⁷ Özen, *Matürîdî'nin Fıkıh Usulü*, 17. Hakkında bilgi için bkz. el-Kefevî, *el-Ketâib*, vr. 125a ; el-Leknevî, *el-Fevâid*, 171 (no. 215).

²⁸ Özen, *Matürîdî'nin Fıkıh Usulü*, 16.

²⁹ Huzeyfe Çeker, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanife'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 19, 2012, s. 163-201, 199.

³⁰ Çeker, “Fıkıh Silsileleri”, 200.

³¹ Ahmet Ak, “Mâtürîdîliğin Hanefîlik İle İlişkisi”, *Milel ve Nihal*, 7 (2), 2010, s. 223-240, 224.

³² Şimşek, *Hanefîlik*, 84, 88.

Kefevî, Hanefîliği öncelikle bir tedris silsilesi olarak kurguladığı için tedris faaliyetinde bulunan ve icazet veren fakihleri zikretmeye özen göstermiştir. Böylece mezhebi temsil gücü yüksek olan fakihlerin biyografilerini tercih etmiş olmaktadır.³³

Hanefî mezhebinin dördüncü hatta üçüncü kuşak alimlerinden olan Mâtürîdî'yi³⁴ Kefevî'nin, on dördüncü ketîbede Ebu Hanife'ye ulaşıncaya kadar yer verdiği silsilelerin üçünde görmekteyiz. Her üç silsilede de Mâtürîdî hoca ve talebe açısından aynı tabakada bulunmaktadır. Ketaib'de yer alan silsile şu şekildedir:

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) →

Ebû Yûsuf (ö. 182/798) →

İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) →

Ebû Süleyman el-Cûzcânî (ö. 200/815'ten sonra) →

Ebû Bekir el-Cûzcânî (ö. III/IX. yy.) →

Ebû Mansûr Matürîdî (ö. 333/944) →

Abdülkerim el-Pezdevî (ö. 390/999) →

İsmail b. Abdussâdık el-Beyârî (ö. 494/1100) →

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100)

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'den sonra birinci ve ikinci silsilede Necmeddin Ömer en-Nesefî (537/1142), ondan sonra da Ebu'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî **el-Mergînânî** (593/1197) gelmektedir. Üçüncü silsilede ise Pezdevî'den sonra Ziyâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Bendenîcî, ondan sonra da yine Burhâneddin **el-Mergînânî** gelmektedir. Görüldüğü gibi Mâtürîdî'nin yer aldığı her üç fıkıh silsilesi sonraki dönemlerde **Mergînânî**'de birleşmektedir.³⁵

F) İmam Matürîdî'nin Fıkıh Eserleri ve Fıkıh Ait Görüşlerine Yapılan Atıflar

İmam Mâtürîdî, kelam, fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, mezhepler tarihi ve Kur'an kıraati konusunda çok sayıda eser bırakmıştır. Ancak bunlardan sadece "*Kitâbu't-Tevhîd*" ile "*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*" eserleri günümüze ulaşabilmiştir.

Mâtürîdî, fıkıh geleneğinin önemli bir temsilcisi olup fıkıhın hem metodolojisi hem de meseleleri hakkında eserler vermiştir. Sonraki dönemlerde takipçileri tarafından "*şeyh, imam, şeyhülislam, imamü'l-hüdâ, âlemü'l-hüdâ, re'sü meşayihî Semerkand, imamü'l-mütekellimîn, musahhihu akaidi'l-müslimîn, imamü Ehli's-sünne*" gibi unvanlarla anılmıştır.³⁶ Kefevî de Mâtürîdî'yi; "İmamü'l-Hüdâ Kudvetü Ehli's-Sünneti ve'l-İhtidâ Râfî'u İ'lâm'is-Sünneti ve'l-Cemâ'ati Kâmi'u Edâlîli'l-Fitneti ve'l-Bid'ati eş-Şeyhu'l-İmam Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-Mâtürîdî" şeklinde tanıtmaktadır.³⁷

Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eseri fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında da zengin bilgi ve önemli görüşler içermekle birlikte müstakil olarak yazdığı fıkıh eserleri şunlardır:

1. *Me'âhizü (Me'hazü) 'ş-şerâi' fî usûli'l-fikh.*

2. *Kitâbü'l-Cedel fî usûli'l-fikh.*

3. *er-Red 'ale'l-Karamita (fî'l-fîru).*

4. *Şerhu'l-Cami'i's-Sağîr.* Muhammed eş-Şeybanî'nin Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından olan *el-Cami'u's-Sağîr* adlı eserinin şerhidir.³⁸

Alaeddin es-Semerkandi Mâtürîdî'nin Hanefî fıkıh usulüne dair eserlerinin son derece sağlam delil ve güçlü istidlallere dayanmasına rağmen ilgi görmemesinden yakınır ve bunun

³³ Şimşek, *Hanefîlik*, 105.

³⁴ Özen, Topaloğlu, "Mâtürîdî", 147.

³⁵ Şimşek, *Hanefîlik*, 122-123.

³⁶ Özen, Topaloğlu, "Mâtürîdî", 148-149, 160.

³⁷ Kefevî, *Ketâib*, 220. Mâtürîdî'nin ilmi şahsiyeti ve kendisi hakkında âlimlerin serdettiği güzel sıfatlar için bkz: Özen, *Matürîdî'nin Fıkıh Usulü*, 20-23.

³⁸ Kefevî, *Ketâib*, 220; Özen, Topaloğlu, "Mâtürîdî", 149.

sebebinin lafız ve manalarının anlaşılır olmayışı veya himmet ve gayret azlığında aranması gerektiğini belirtir.³⁹

Horasan ve Maverâünnehir geleneğine mensup Hanefî müellifleri tarafından yazılan pek çok fıkıh eserinde Mâtürîdî'nin fıkha dair görüş ve fetvalarının yanı sıra mezhep birikimini yorumlayışına da yer verilmektedir. Özellikle *Şerhu'l-Cami'i's-Sağir* ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserleriyle Mâtürîdî, Hanefî mezhebini anlama ve yorumlama, mezhep birikimini sonraki kuşaklara aktarma yolunda önemli çalışmalar yapmıştır.⁴⁰

Matürîdî'nin adına ve görüşlerine atıfta bulunarak yer veren ilk eser talebesi Rüstüğfenî'nin *Fevâid*'idir. Matürîdî'yi ilk defa öven, görüşlerini benimseyip yayan ve onu ilk defa otorite kabul eden de Rüstüğfenî'dir.⁴¹ İmam Matürîdî'nin fıkıhın usul ve furuuna dair görüşlerine yönelik özellikle Hanefî fıkıh kitaplarında yapılan atıflar, talebesi Rüstüğfenî'den başlamak suretiyle günümüze kadar süregelmiştir. Bu atıflar hakkında kısaca bilgi verelim.

Hanefî âlimlerinden Serahsî (483/1090), *Mebcut* isimli eserinde İmam Matürîdî'nin iki fikhî görüşüne yer verir. Bunlardan biri “kıblenin tespiti”, diğeri de “taşınmaz mal üzerine yapılan sulh akdi” konusuyula ilgilidir.⁴²

Hanefî âlimlerinden İmam Kâsânî (587/1191), Hanefî fıkıh kitapları içinde en sistematik ve müdellel kabul edilenlerinden biri olan *Bedâi'u's-Sanâi'* adlı eserinde İmam Matürîdî'nin görüşlerine yirmi iki yerde atıflarda bulunur.⁴³ Osmanlı İslam hukukçularından Molla Hüsrev 8885/1480) de *Dürer*'inde İmam Matürîdî'nin görüşlerine atıfta bulunur.⁴⁴

Son dönem Hanefî fakihlerinden İbn Abidin (1252/1836) de eserinde İmam Matürîdî'ye on bir yerde ismini zikrederek atıfta bulunulur. Bu atıflarda Matürîdî'nin konuyla ilgili fikhî görüşlerine yer verilirken “*İmam*”, “*Şeyh*” sıfatları yanı sıra bazen de “*Ehli Sünnetin İmamı*” olarak nitelendirilir.⁴⁵

Matürîdî'nin eserleri incelendiğinde bir Hanefî fakihî olduğu örnekleriyle ortaya çıkmaktadır. Matürîdî, kitaplarındaki ahkama yönelik pek çok meseleyi, Hanefî fıkıhına göre açıklar. Konuyla ilgili en çok örnek *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserinde yer alır. Matürîdî bu eserinde ayetlerin tevlini yaparken pek çok fikhî konuya da değinir. Meseleleri Hanefî fıkıh sistemi çerçevesinde müdellel hale getirerek açıklar. Özellikle *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserinde ahkâm ayetlerinin tevlini yaparken eserin, bir bakıma “ahkâm ayetleri tefsiri” konumunda olduğu görülür.

İmam Mâtürîdî'nin sonraki dönem İslam hukukçuları tarafından görüşlerine fıkıh kitaplarında yer verilmesi, fikirlerinin gücünü ve mezhep içindeki otoritesini pekiştirmektedir. Bununla birlikte, görüşlerini eserlerinde nakleden âlimlerin, genellikle kendisini desteklemekle beraber, bazen farklı görüşleri tercih ettikleri ve kendisini eleştirdikleri de görülmektedir.⁴⁶

³⁹ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 148.

⁴⁰ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 163-164.

⁴¹ Ahmet Ak, *Matürîdî Kaynaklarda Matürîdî ve Matürîdilik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, 12-13.

⁴² Serahsî, *Mebcut*, X, 191; XX, 139.

⁴³ Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VII, Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye 1406/1986, I, 26, 27, 37, 39, 76, 89, 179, 181, 217, 234, 258, 281, 319; II, 3, 35, 36, 72, 173; III, 15; IV, 194; V, 124; VI, 40.

⁴⁴ Muhammed b. Feramur b. Ali Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm Şerh Ğureri'l-Ahkâm*, I-II, trz., I, 318; II, 298, 420.

⁴⁵ Muhammed Emîn b. Ömer İbn Abidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I, 449, 607. Diğer atıflar için bkz. I, 137, 449, 607; II, 149, 150, 235, 539; IV, 161, 258; V, 687; VI, 381, 384.

⁴⁶ Özen, *Matürîdî'nin Fıkıh Usulü*, 66.

G) İmam Matürîdî'nin Bazı Fıkhî Görüşleri

Mâtürîdî fıkıh kavramını, “görünenden hareketle görünmeyene vakıf olmak, bir şeyden istidlal yoluyla başka bir şeyi tanımaktır” şeklinde açıklar.⁴⁷ Matürîdî mezhep imamlarının ve bilhassa Ebu Hanife'nin görüşlerinin delillerini ortaya koymanın yanında farklı ya da çelişkili gözükkenleri bütün içindeki yerini belirterek anlamlandırmaya çalışmaktadır. Mâtürîdî mezhep imamlarından gelen mutlak fetvaların özel durumlara uygulanmasının yolunu göstermiş, onların fikir ayrılıklarında rivayet ve dirayet açılarından tercihte bulunmuş, bazen de sentezci bir görüş ileri sürmüştür.⁴⁸

Bugün için Mâtürîdî'nin fıkıh ve usulüne ilişkin görüşlerini doğrudan kendi kitaplarından öğrenme imkânı bulunmamaktaysa da *Te'vilâtü'l-Kur'an* bu disiplinlerle ilgili bol malzeme içermektedir. Matürîdî *Te'vilât*'ta ahkam ayetlerinin tefsiri esnasında uzun tartışmalara girmekte, gerek ileri sürdüğü görüşün usulde dayandığı kuralı zikretme gerekse ahkamla doğrudan ilgili olsun olmasın birçok ayetten usul kaidesi çıkarma sadedinde fıkıh usulünün temel konularına açıklık getirmektedir.⁴⁹

Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserinde ibadât, muamelât ve ukubâta yönelik furuu fıkıh konularının izahını yaptığı çok örnekler sunulabilir. Matürîdî, Fatiha süresinin tevlini yaparken üç fikhî konu üzerinde durur. Bunlardan **birincisi** bismelenin Fatiha'dan bir ayet olup olmadığı ve dolayısıyla namazda besmele kıraatinin hükmü, **ikincisi** Fatiha suresinin namazda okunmasının farz olup olmadığı ve **üçüncüsü** de namazda kıraat olunan Fatiha suresinin sonunda söylenen “Âmin” lafzının hafî/gizli mi yoksa cehri/açıktan mı okunacağı meselesidir. Matürîdî, üç konuda da Hanefî mezhebinde geçerli olan görüşe kail olduğunu belirttikten sonra Kitap, Sünnet, akli istidlal ve ümmetin uygulamaları ile meseleleri müdellel hale getirir. Matürîdî'nin meseleleri açıklarken sadece ayet ve hadislerle yetinmeyip Müslüman toplumun bu konudaki uygulamalarını yani örfü delil olarak kullanması da dikkat çekicidir.

Matürîdî bismelenin Fatiha'dan değil sadece Kur'an'dan⁵⁰ bir ayet olduğuna dair yedi ayrı delil getirir. Bu delillerden biri şudur: “Fatiha suresinin taksimini anlatan kutsi hadis⁵¹ ilk kısımda, besmele zikredilmeden ilk üç ayetten bahsedilmesi, bismelenin Fatiha suresinden bir ayet olmadığına delildir.⁵²”

Yine Matürîdî'ye göre, Fatiha suresinin namazda kıraati farz değildir. Matürîdî konuyu altı ayrı delille izah etmektedir. Bu delillerden biri şudur: “Namazda kıraatin farz olduğunu belirten “*Kur'an'ın kolayınıza gelen bir kısmını okuyun*”⁵³ ayeti ile kıraat kolaylaştırılmakta, Fatiha dışında daha kolay okuyacağımız sure ve ayetlere de imkân tanınmaktadır. Bu kolaylaştırma bir ilahi lütf olup namazda Fatiha suresinin kıraatini zorunlu kılmamaktadır.”⁵⁴ Konu hakkındaki bir diğer delil ise şu akli istidlaldir: “Hz. Peygamber (s.a.s)'in “*Fatiha okumayanın namazı olmaz*”⁵⁵ hadisi, “*İçinde Fatiha'nın okunmadığı namaz tamam değil, eksiktir*”⁵⁶ hadisiyle açıklanmıştır. Bu hadiste Fatiha okunmadan kılınan namazın fasit değil, eksik olduğu belirtilmektedir. Şayet Fatiha okunmadan kılınan namaz fasit yani geçersiz olsaydı, hadiste eksik olarak nitelenmezdi. Halbuki ibadet fasit olmaksızın sadece eksik olduğunda yine de geçerli sayılmaktadır.”⁵⁷

Yine Matürîdî'ye göre, Fatiha suresi sonunda “Âmin” kelimesinin gizli söylenmesi gerekir. Hanefî mezhebinde açıktan söylenmesi fikhî tabirle mekruhtur. Matürîdî konuyu şu

⁴⁷ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 160.

⁴⁸ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 164.

⁴⁹ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 160.

⁵⁰ Neml 72/20.

⁵¹ Müslim, Salat, 38.

⁵² Matürîdî, *Te'vilât*, I/6.

⁵³ Müzzemmil 73/20.

⁵⁴ Matürîdî, *Te'vilât*, I/8.

⁵⁵ Müslim, Salat, 35, 36.

⁵⁶ Müslim, Salat, 38.

⁵⁷ Matürîdî, *Te'vilât*, I/9.

şekilde delillendirerek izah eder: “Fatiha’nın -Allah ile kul arasında ikiye taksim edildiğini belirten kutsi hadise göre- dua suresi diye isimlendirilmesiyle sonundaki “Âmin” açıktan söylenmemiştir. “Âmin” kelimesinin gizli söylenmesi hakkında tevatüre ulaşan hadisler vardır; açıktan söylendiğine dair hadisler⁵⁸ ise cemaatle namaz kılınmaya başlandığının ilk dönemlerine ait olmalıdır. Besmele hakkında izlenen yol, “Âmin” kelimesi için de aynen uygulanır. Zaten bütün dualarda sünnete uygun olan gizliliklidir. Bu kural, Fatiha’nın sonundaki “veleddâllîn”den sonra söylenecek âmin duasını da kapsar.⁵⁹

Fatiha suresinden verdiğimiz Mâtürîdî’ye ait fikhî görüş örneklerinden de ortaya çıkmaktadır ki, İmam Mâtürîdî müstakil bir müçtehit değil, Hanefî mezhebi çerçevesinde fıkıh yapan bir âlimdir.

Mâtürîdî tefsirinde Ebu Hanife ve öğrencileri yanında İbn Ebi Leyla, Evzai, Şafii ve Davud ez-Zahiri gibi müçtehitlerin görüşlerine de yer verir. Gerek kelim gerekse fıkıh alanında Ebu Hanife’ye bağlılığı ile dikkati çeken Mâtürîdî, muhtemelen *Kitâbü’l-Cedel*’i de fıkıh usulündeki delillerden yararlanarak mezhep görüşlerini savunmak ve karşı görüşleri çürütmek üzere kaleme almış ve bu alanda eser veren ilk müelliflerden biri olmuştur.⁶⁰

G) İmam Matürîdî’nin Fıkıh ve Fıkıh Usulündeki Yeri

Mâtürîdî, fıkıh usulü ve fıkıh ilimlerinin kavramlarının titizlikle tanımlanmaya bu ilimlerin birer disiplin haline gelmeye başladığı bir devirde yaşamış, fikirleri ve çalışmalarıyla sonraki nesillere ufuk açmış bir ilim ve fikir adamıdır. Mâtürîdî bilhassa teoriyle pratik, usul ile fûrû irtibatını sağlayarak ortaya koyduğu çözümlerle fikirlerinin daha saf biçimde sunulmasına katkı sağlamış ve en azından yaşadığı coğrafyadaki ilim alemine kendini kabul ettirmiştir. Kelam alanındaki görüşlerinin yanı sıra bilhassa fıkıh usulüne ilişkin çalışmaları Semerkantlılar üzerinde etkili olmuş ve kendisi zamanla Semerkant fıkıh okulunun reisi olarak kabul edilmiştir.⁶¹

İmam Matürîdî, Ebu Hanife’nin fikhî ve itikadi görüşlerinden anlaşılması zor olanları açıklığa kavuşturmuştur. Fıkıh usulü inşa etmeye çalışması sebebiyle, Semerkant’ta Hanefî fikhının imamı (reisi) unvanını almıştır.⁶²

İlk dönem Hanefiler arasında hâkim olan usul geleneği Bağdat merkezlidir. Bağdat’ta da Hanefiler kelam ilmiyle ya ilgilenmemişler ya da ilgilendiklerinde Mutezile kelamının rasyonel ilkelerini ağırlıkla benimsemişler, Hanefî kelam doktrini geliştirmemişlerdir. Bu sebeple Semerkandî Bağdat kaynaklı Hanefiler arasında yaygın olan usul geleneğinin Orta Asya’da geliştirilen Semerkant okulunun kelam ilkeleri doğrultusunda gözden geçirilmesini teklif etmiştir.⁶³

Ebu Bekir Razi Cessas (370/981)’in “*el-Fusûl fi’l-Usûl*” adlı fıkıh usulü eseri vasıtasıyla Irak Hanefî geleneğini Orta Asya’ya taşıyan Debûsî (430/1038)’nin “*Takvîmu’l-Edille*”si Hanefî usulünün ana kaynaklarından biridir. Onun iki takipçisi Serahsî (483/1090) ve Pezdevî (482/1089)’nin usul eserleri *Takvîm*’den çok etkilenmiştir. Klasik Hanefî usul geleneği Serahsî ve Pezdevî ile birlikte teşekkülünü tamamlamıştır. Özellikle Pezdevî’nin usulü, kendisinden sonra bu gelenek doğrultusunda yapılan tüm çalışmaları her açıdan etkilemiştir. *Hâkim Hanefî usul geleneği* yanında Hanefî mezhebi içinde başka bir usul geleneği de ortaya çıkmıştır. Bu da Semerkand’lı kelam âlimlerinin girişimiyle ortaya çıkan *Matürîdî usul geleneği*dir. İlk belirtilerini diğer Pezdevî kardeş Ebu’l-Yüsr el-Pezdevî (493/1099)’nin “*Ma’rifetü’l-Huceci’s-Şer’iyye*”sinde gördüğümüz bu geleneğin elimizdeki en önemli metni Alâaddin es-Semerkandî (539/1144)’nin “*Mizânü’l-Usûl fi Netâici’l-Ukûl*”

⁵⁸ Müslim, Salat, 72.

⁵⁹ Matürîdî, *Te’vilât*, I/10.

⁶⁰ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 164.

⁶¹ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 159.

⁶² Kutlu, *Türkler*, 127.

⁶³ Bedir, *Fıkıh*, 29.

adlı çalışmasıyla onun özeti gibi duran el-Lâmişî (6./12. asrın ilk yarısında yaşadı)'nin “*el-Kitâb fî Usûli'l-Fıkh*”ıdır.⁶⁴

Aslında Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî ile el-Lâmişî baskın Hanefî gelenekten farklı bir Hanefî usul geleneği geliştirmeyi hedeflemişler ve bunu da Mâtürîdî'nin adıyla ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Bunlar, bugün elimize ulaşmamış olan ve Mâtürîdî'ye ait olduğu söylenen “*Me'âhizü's-Şerî'a*” adlı bir esere atıflar yaparak kalamî perspektiften hâkim Hanefî geleneğin usulünü yeniden yazmayı hedeflerler. Onların temel kaygısı bu hâkim gelenekte Mutezilî ya da diğer Sünni olmayan unsurları temizlemek ya da düzeltmektir ki, Semerkandî bunu *Mizânü'l-Usûl* adlı eserinin başında çok açıkça dile getirir.⁶⁵

Alaeddin es-Semerkandi, Semerkant Hanefî ekolünün fıkıh usulü alanındaki ana kaynaklardan biri olan *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl* adlı eserinde fıkıh usulünü kalam boyutlarıyla birlikte düşündüğünü ortaya koymuş, Mâtürîdî'yi Hanefî fıkıh usulü içinde merkezi bir konuma yerleştirmiş ve onun bu disipline dair eserlerinden iktibaslar yaparak mirasını yeniden canlandırma gayreti içine girmiştir. Sonraki asırlarda yazılan eserler umumiyetle Semerkandi'nin bu telifine referansla Mâtürîdî'nin görüşlerine yer vermiştir.⁶⁶

Mâtürîdî'nin düşünceleri etrafında kurulan Semerkant/Maveraünnehir Sünni kalam ve usul akımı, İslam tarihinde kendine has görüşleri bulunan orijinal bir ekol olarak ortaya çıkmış ve itikadi konularda olduğu kadar fıkıh usulü alanında da çok etkin bir rol oynamıştır.⁶⁷

G) İmam Mâtürîdî'nin Hanefî Fıkıhına Katkısı

İmam Mâtürîdî Ebu Hanife'nin kelama dair görüşlerini sistematik hale getirmesiyle Mâtürîdî mezhebinin imamı olarak nitelendirildiği gibi Hanefî mezhebinin fıkıh dair görüşleri üzerinde serdettiği kanaatleriyle de Hanefî müçtehidî unvanı almıştır. Hanefî mezhebi içinde fıkıh faaliyetlerini sürdürerek müstakil bir müçtehit hüviyetinde olmayan İmam Mâtürîdî'nin fikhî yönü hakkında İslam hukukçusu Şükrü Özen beyin doçentlik tezi olarak hazırladığı “*Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünü Yeniden İnşası*” çalışması günümüzde yapılan en ayrıntılı akademik incelemedir. Mâtürîdî'nin Hanefî fıkıhına katkısını da bu eserde yapılan tespitleri özetlemek suretiyle sunmaya çalışacağız.

1. Mezhep imamlarına ait fikhî hükümlerin şer'î dayanaklarını ortaya koymuştur.
2. Mezhep imamlarının görüşlerinin illetlerini tespit etmiş, bu illete dayalı olarak yeni meselelere çözümler getirmiştir. Mezhep içi müçtehit yani ehl-i tahriçtir.
3. Mezhep imamlarından gelen mutlak fetvaları kayıtlamıştır.
4. Mezhep imamlarından açıklama bulunmayan konuları açıklamıştır.
5. Mezhep imamları arasındaki görüş ayrılıklarında rivayet ve dirayet açılarından tercihte bulunmuştur.
6. Mezhep imamları arasında görüş ayrılığı gibi görünen meseleleri telif etmiştir.
7. Benzer gözükken meseleler arasındaki farkları ortaya koyarak furûk literatürünün oluşumuna katkı sağlamıştır.
8. Mezhep imamlarının şer'î delillere aykırı olarak algılanan görüşlerinin arka planındaki asıl maksadı ortaya koymaya çalışmıştır.
9. Mezhep görüşünü muhalif mezheplere, özellikle de Şafiî mezhebine karşı savunmuştur. Fıkıh usulü kaidelerinden hareketle mezhep müdafaası konusunu ele alan ilk eser sahibi olmuştur. Eseri *Kitâbu'l-Cedel*'de fikhî konularda Ebu Hanife'yi savunmuştur.⁶⁸

⁶⁴ Bedir, *Fıkıh*, 54.

⁶⁵ Bedir, *Fıkıh*, 55.

⁶⁶ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 160.

⁶⁷ Özen, Topaloğlu, “Mâtürîdî”, 163.

⁶⁸ Geniş bilgi için bk. Şükrü Özen, *Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, s. 28-69.

SONUÇ

İmam Matürîdî, kelamcı olması ile birlikte aynı zamanda bir Hanefî fakihidir. Matürîdî hakkında fakih unvanı kullanılması, Ebu Hanife'nin hem usûlü'd-dîn (itikad) hem de furûü'd-dîn (fıkıh) alanındaki görüşlerine derinlemesine vakıf olduğu içindir.

İmam Mâtürîdî müstakil bir müçtehit değil, tahriç ehli bir Hanefî âlimidir. Bu kanaati, Hanefî mezhebi fıkıh kitaplarında atıfta bulunulan Mâtürîdî'ye ait fikhî görüşler incelendiğinde de görebilmekteyiz.

Matürîdî'nin eserleri incelendiğinde bir Hanefî fakihî olduğu örnekleriyle ortaya çıkmaktadır. Matürîdî, kitaplarındaki ahkama yönelik pek çok meseleyi, Hanefî fikhına göre açıklar. Konuyla ilgili en çok örnek *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde yer alır. Matürîdî bu eserinde ayetlerin tevilini yaparken pek çok fikhî konuya da değinir. Meseleleri Hanefî fıkıh sistemi çerçevesinde müdellel hale getirerek açıklar. Özellikle *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde ahkâm ayetlerinin tevilini yaparken eserin, bir bakıma “ahkâm ayetleri tefsiri” konumunda olduğu görülür.

İmam Mâtürîdî'nin sadece *Te'vilât*'ı bile bir ahkâm ayetleri tefsiri olarak incelendiğinde bizlere ne denli zengin bir fıkıh mirası bıraktığı tespit edilecektir. Bu mirasın varisleri olan bu yolun mensuplarının da bu kanaatleri akademik bakış açısıyla gündeme getirmesi, üzerinde yapılacak tebliğ, makale ve tez gibi çalışmalarla ilim kamuoyuna sunması gerekir. Ayrıca günümüz hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi ile ilgili araştırmalara katkı sağlayacaktır.

Zamanımızda daha çok akaide dair görüşleri üzerinde araştırmalar yapılan İmam Mâtürîdî'nin özellikle fikhî görüşlerinin günümüz İslam hukuku açısından yeniden değerlendirilmesi hem usulünün hem de elde ettiği hükümlerinin güncellenmek suretiyle onlardan daha kolay istifade edilme imkânı ortaya çıkaracaktır.

Günümüz İslam dünyasının yaşadığı birçok fikrî ve sosyal krizin çözümünde tarihi tecrübeden istifade edilecekse, hiç şüphesiz bunlardan biri Hanefî-Matürîdî çizgi olmalıdır. Bu çizgi hem dini yorumlama biçimi hem de hâkim olduğu coğrafyalardaki geçmiş başarısı bakımından zengin veriler taşımaktadır. Dolayısıyla birçok yönüyle gündemde tutulması Müslümanlar için rahmet vesilesi olacaktır.⁶⁹

İmam Mâtürîdî'nin fikhî hükümleri vahye bağlı olan akıl ekseninde açıklaması görüşlerinin ikna edicilik yönünü artırmakta, kabulünü kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da günümüzde aklı asıl kabul edip vahyi akla endeksleyen rasyonel bakışın on beş asırdır oluşan İslam medeniyeti ahkâmının zeminini kaydırmaya çalışmalarının önüne geçilmesinde İmam Mâtürîdî'nin bakış açısının önemli yararı olacaktır.

İmam Mâtürîdî, Hanefî fıkıh medeniyetinin başta itikad olmak üzere amel fikhının oluşumunda da hatırı sayılır katkısı olan önemli bir İslam âlimidir.

⁶⁹ Murat Şimşek, *Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik (Tarih ve Usul)*, Konya 2014, 221.